

Annona Nova XI.
A Kerényi Károly Szakkollégium évkönyve



Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar
Kerényi Károly Szakkollégium
Pécs, 2020

Szakmai lektorok:

András Csaba, Bagi Zsolt, Barabás Gábor, Boros Julianna,
Bosák Levente, Hornyák Árpád, Maczelka Csaba,
Milbacher Róbert, Palkhoffer Mónika, Sári B. László,
Tuboly Ádám, Zsidó András Norbert

A kiadvány a Nemzeti Tehetség Program támogatásával jött létre
NTP-SZKOLL – 19-0050



Kiadó: Kerényi Károly Szakkollégium
Felelős kiadó: András Csaba

Szerkesztő
Kömüves Dániel

Olvasószerkesztők
Csabay István, Fenyő Dániel, Flach Richárd, Ignác Ágoston,
Kiss Georgina, Ónya Balázs, Radnai Dániel Szabolcs, Szabó Bianka,
Zsupos Norbert

Borítóterv
Simor Kamilla

Borítófotó
Heiter Bence

Tördelés
Vértesi Lázár

Nyomdai kivitelezés
Virágmandula Kft.

ISSN: 2061-4926

© A szerzők, 2020
© A szerkesztők, 2020

Minden jog fenntartva.

Tartalomjegyzék

Bozsoki Petra: Előszó	7
Tér	13
Bevezető	15
Berger Viktor: A köd térélménye	19
Csabay István: A társadalmi nyilvánosság politikai ereje a XVIII. századi Lombardiában. Az <i>Il Caffè</i> folyóirat politikai programja és hatalomgyakorlási stratégiái	29
Radnai Dániel Szabolcs: „Ennél kellemetesebb vidék nem csak házunkban, de egész Európában sincsen.” A földrajzi tér nemzetiesítése 19. századi Balaton-útikönyvekben	47
Orsós György: A lokalitás és nemzetállam-építés Pécsen és Szarajevóban az utcanevek változásainak tükrében	65
Várdai Levente: Leventeképzést végző cserkészcsapatok. A cserkészlevente keret létszáma, kiterjedése és szabá- lyozása a cserkész irattár forrásai alapján	77
Lukács Laura Klára: Hergé párhuzamos földrajza. Világ- alkotás és geopolitika a Tintin-képregényekben	91
Karácsonyi Krisztina: Nyelvi ideológiák és a romani nyelv (használatának) terei egy baranyai falu oláh cigány közösségében	105
Történelem és társadalom	123
Bacsa Ildikó Eszter: Nőideálok a magyar filmhíradókban (1945–1949)	125
Ignác Ágoston: Salamon király Szent Györgynek tett fogadalma	141

Raposa Vivien Kitti: Keresztény, nemzeti, antiszemita jelszavak nevében. A Turul és Emericana pécsi korporációinak tevékenysége a Pécsi Erzsébet Tudományegyetemen a Horthy-korszakban	153
Kömüves Dániel: A társadalom szubjektív reprezentációi két pécsi vállalkozás tükrében	169
Recenziók	185
Jaksa Csaba: Class struggle instead of racial struggle – Asad Haider, <i>Mistaken Identity: Race and Class in the Age of Trump</i> (London: Verso, 2018)	187
Ónya Balázs: Variációk igazságra – Kocsis László, <i>Az igazság elméletei</i> (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2018)	199
Rezümék	211
A Kerényi Károly Szakkollégium tagjai a 2019/2020-as tanévben	223
A Kerényi Károly Szakkollégium mentorai a 2019/2020-as tanévben	224

Nyelvi¹ ideológiák és a romani nyelv (használatának) terei egy baranyai falu oláh cigány² közösségében

Bevezetés

A tanulmány célja egy baranyai oláh cigány közösséget érintő, elsősorban a kritikai szociolingvisztika antropológiai irányához kapcsolódó, kvalitatív, empirikus kutatás részeredményeinek ismertetése és elemzése. Bicsérd falu kicsiny, a romani nyelvet még (részben) beszélő közösségének néhány tagjával – húsz fővel – töltöttem ki kérdőívet 2019. szeptembere és decembere között. A kérdőívet *A nyelvi másság dimenziói* projekt keretein belül (NKFP 5/126/2001) Bartha Csilla és Orsós Anna dolgozták ki, én a közösség egy tagjának segítségével lefordítottam a lovári dialektus helyi változatára. Az empirikus vizsgálatot ezen felül több rövidebb (néhány napos) résztvevő megfigyeléssel, valamint egy később rögzített, általam összeállított félig strukturált interjú felvételével egészítettem ki, a kérdőívet korábban kitöltő személyek bevonásával.

A kutatás során elsősorban azokra a – kurrens hazai és nemzetközi szociolingvisztikai vizsgálatok homlokterében álló – kérdésekre kerestem a választ, hogy milyenek a vizsgált oláh csoport nyelvi attitűdjei, ideológiái a saját nyelvváltozatukhoz, illetve

¹ Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3-II kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

² A roma és cigány szavakat a tanulmány egésze során vegyesen, egymás szinonimájaként használom majd, mert a vizsgált közösség minden tagja ekképpen – mindkét módon – utalt önmagára.

más cigány dialektusokhoz és a többségi társadalom nyelvéhez kapcsolódóan; hogy milyenek a nyelvhasználati szokásaik, hogyan írható le az identitás és az anyanyelv kapcsolata, és milyen (használati) terei vannak a romani lokális nyelvváltozatának. Ebben a tanulmányban a nyelvi ideológiák és a nyelv(használat) tereinek problémájára fókuszálok. A vizsgálat eredményeit a kritikai szociolingvisztika felől interpretálom.

A tanulmány során a bevezetés után ismertetem a kutatás elméleti hátterét, ezt pedig a terepmunka és a választott módszerek alaposabb leírása követi. A soron következő fejezetben külön-külön bemutatom a nyelvi ideológiák és a nyelv(használat) terei kapcsán született eredményeket, majd pedig ezeket a kritikai szociolingvisztika értelmezési keretei felől interpretálom. A tanulmányt rövid összefoglalás zárja.

Elméleti háttér, a kutatás alapfogalmai

Kritikai szociolingvisztika

A szociolingvisztika posztstrukturalista fordulata után már nem követi a labovi hagyományt, azaz elsődlegesen nem akarja körülírni a nyelvváltozatokat – ilyen módon elkülönítve őket egymástól –, hanem sokkal inkább a már létező határokat értelmező, elemző módon ragadja meg; a sokféleségre koncentrál. A figyelem a kategóriákról létrejöttükre és fennmaradásuk módjaira irányul. Azokat a különböző terminológiákkal operáló megközelítéseket, amelyekben a konstruktivista fordulat a fent leírt módon érhető tetten, a kritikai szociolingvisztika diszciplínája alá sorolhatjuk³.

A kritikai szociolingvisztika legprominensebb három területe a központi hatalom és az egyenlőtlenségek kérdésköre (i), a lokális tudást saját környezetében és történetiségében vizsgáló, antro-

³ BODÓ Csanád és HELTAI János Imre, „Mi a kritikai szociolingvisztika?”, *Magyar Nyelvőr* 142, 4. sz. (2018): 506–523, 505.

pológiai nyelvészeti problémakör (ii); valamint a szociolingvisztikát magát kritizáló – terminológia, a standardizáció és a nyelvi ideologikusságának problémája – megközelítések sora (iii)⁴. Jelen tanulmánnyal az értelemszerűen adódó antropológiai megközelítésen túl az első problémakörhöz kapcsolodom, mivel a vizsgálat alanyai egy olyan kisebbségi csoport tagjai, amely csoport nyelvi helyzetében (is) tetten érhetők a részben a mindenkori hatalom és a marginális kisebbségi szerep strukturális ellentétéből fakadó jelenségek: nyelvvesztés⁵, nyelvcseré⁶ és a nyelvi hátrány⁷ különböző fajtái. További érv lehet a hatalom és egyenlőtlenségek köre felőli értelmezés mellett, hogy a kritikai diskurzuselemzés révén a klasszikus szociolingvisztikához ez a konstruktivista fordulat utáni megközelítés áll a legközelebb⁸.

Nyelvi ideológiák

A nyelvi ideológiák kutatása a hazai (kritikai) szociolingvisztikai kutatások egyik legjellemzőbb fókusza⁹, ráadásul a romani oláh dialektusával kapcsolatosan is vizsgálták már a beszélők nyelvi

⁴ Uo., 505–508.

⁵ ORSÓS Anna, „A beás nyelv” in szerk. ORSÓS Anna, *A romológia alapjai*, Hozzáférés: 2020. 09. 17. <https://mek.oszk.hu/14700/14735/html/index.html#https://mek.oszk.hu/14700/14735/html/08beliv.htm>

⁶ BARTHA Csilla, „Nyelvcseré két magyarországi oláh cigány közösségben” in szerk. BARTHA Csilla, *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*, 244–253 (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2007)

⁷ RÉGER Zita, *Utak a nyelvhez, Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány* (Budapest: Soros Alapítvány és MTA Nyelvtudományi Intézet, 2002), 120–142.

⁸ PIETIKÄINEN, Sari, „Critical Debates: Discourse, boundaries and social change” in ed. COUPLAND, Nikolas, *Sociolinguistics: Theoretical Debates*, 163–281 (Cambridge: Cambridge University Press, 2016), 266–269.

⁹ Például: BODÓ Csanád, „Nyelvi ideológiák a magyar nyelvi változók kutatásában”, *Magyar Nyelv* 110, 3. sz. (2014): 266–284.; LAIHONEN, Petteri, „A romániai bánsgái (bánáti) tolerancia és többnyelvűség a nyelvi ideológiák tükrében, in szerk. KOVÁCS Nóra és OSVÁT Anna és SZARKA László, *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III.*, 81 – 97 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004)

ideológiáit¹⁰, attitűdjeit. A fogalom különféle definícióival találkozhatunk.¹¹ Ezek közös metszete alapján elmondhatjuk, hogy a nyelvi ideológiák olyan kollektív reprezentációk a nyelvről – akár intézményesült, akár népi formában –, amelyekkel tulajdonosai sokszor erkölcsi, filozófiai vagy vallásos megalapozottság mellett magyarázzák a nyelv szerkezetével és használatával kapcsolatos ismereteiket és tapasztalataikat. A diszkurzívan értelmezett társadalmi struktúrák, valamint a nyelvi jelenségekről és gyakorlatokról diszkurzívan alkotott elképzelések között összekötő funkciót töltenek be.¹² Mivel pedig mind a nyelvi jelenségekről való gondolkodás, mind pedig a társadalmi struktúrák értelmezése egy meghatározott (saját) diskurzuson belül születik meg, a nyelv vizsgálata sem lehet ideológiamentes.¹³

Nyelv és tételmelet

A tételmelet vonatkozásában vizsgálható az ún. nyelvi tájkép paradigmáján belül, hogy mely nyelv írásos megnyilvánulásai-

¹⁰ SZALAI Andrea, *Átok, feltételes átok és társadalmi nem erdélyi roma közösségek nyelvi ideológiájában és gyakorlataiban*, doktori disszertáció, Hozzáférés: 2020. 06. 20. <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/15473/szalai-andrea-phd-2011.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

¹¹ A nyelvi ideológiák különböző fogalmaival kapcsolatban vö.: LANSTYÁK István, „A nyelvi tévhitokról” in szerk. DOMONKOSI Ágnes és LANSTYÁK István és POZSGAY Ildikó, *Műhelytanulmányok a nyelv művelésről*, 154–173 (Budapest: Tinta, 2007); TÁNCZOS Vilmos: „Csángó nyelvideológiák” in szerk. HIRES-LÁSZLÓ Kornélia és KARMACSI Zoltán és MÁRKU Anita, *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában. A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*, 18–47 (Budapest – Beregszász: Tinta, 2011); SZALAI Andrea, „Nyelvi ideológiák és a társadalmi határok kijelölése egy erdélyi gábor roma közösségben”, in szerk. FEISCHMIDT Margit, *Etnicitás. Különbőségteremtő társadalom*, 419–430 (Budapest: Gondolat és MTA Kisebbségkutató Intézet, 2010).; LAIHONEN. „A romániai bánásai...”, 87.

¹² BODÓ, „Nyelvi ideológiák...”, 508.

¹³ LUDÁNYI Zsófia, „Nyelvi ideológiák és napjaink nyelvhasználati kérdései a nyelvi tanácsadó szolgálat tükrében”, *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 13, 2. sz. (2017): 32–48, 35.

val találkozhatunk egy adott területen, és mindez hol és hogyan valósul meg pontosan. Pennycook¹⁴ azon megállapítása, hogy az egyes nyelveket helyi beágyazottságukban kell megérteni, arra enged következtetni, hogy egy-egy kisebb település nyelvi tájképének vizsgálata is igen fontos – a lokális történelmi-társadalmi kontextus bevonásával együtt –, különösen olyan kis közösségekben beszélt és dialektálisan széttagolt nyelv esetén, mint amilyen a romani. Bicsérd községben – ahogyan a legtöbb magyarországi településen – sehol nem találhatunk romani nyelvű feliratokat, (utca)táblákat, írott szövegeket sem hivatalos/közigazgatási szervek, sem magánszemélyek tevékenységéhez (pl. graffiti) köthetően.¹⁵ Ez azt jelenti, hogy a vizsgált etnolingvisztikai csoportnak a „rivális” nyelvekkel szemben való ereje, vitalitása jóval kisebb.¹⁶ Bár demográfiai súlya jelentős, az intézményi szabályozás folyamataiban nincs befolyása. Ez a hiány a nyelvi tájkép további kutatását nem teszi lehetővé, emiatt szükséges kiterjeszteni a vizsgálatot a hangzóbeszédre.

A szociolingvisztikai kutatások egy része felhasználja Henri Lefebvre téri trichotómiáját, illetve az ehhez kapcsolódó felfogást, miszerint a tér önmagában csak absztrakció, a társadalmi tér pedig társadalmi termék.¹⁷ A korábbi megközelítések¹⁸ után az 1960-as évektől a társadalomtudományok koncepcióinak

¹⁴ PENNYCOOK, Alastair, *Language as a local practice* (New York, London: Routledge, 2010), 13.

¹⁵ A helyzet persze más, ha beás/romani nyelvet tanító intézmények nyelvi tájképét vizsgáljuk, ld. GERGYE Eszter: „Nyelvi tájképben megjelenő beás és romani nyelvi elemek szimbolikus funkciója”, *Barátság (A nyelvi tájkép gyakorlata és elmélete - Melléklet)* 26, 4. sz. (2019): XI–XIV.

¹⁶ HOLECZ Margit és BARTHA Csilla és VARJASI Szabolcs, *Új paradigma vagy térfoglalás? Nyelvhasználók a periférián és a többnyelvűség kritikai (nyelvi) tájképe*, Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXVIII: Terek, kontextusok, kutatási távlatok, elektronikus kiadás, Hozzáférés: 2020. 04. 30. https://mersz.hu/dokumentum/m393anyt28_1/

¹⁷ LEFEBVRE, Henri, *The production of space* (Blackwell: Oxford, 1991 [1974]), 26.

¹⁸ Abszolutista felfogás (Descartes, Newton), relacionális koncepció (Leibniz) és az ellentétük feloldására tett kísérletek (Kant).

(Merleau-Ponty, Foucault, Bourdieu, Lefebvre, etc.) közös metszete a gondolat, hogy az emberi tevékenység termeli újra a teret.¹⁹ A kritikai értelmezés szerint mivel tehát a tér nem statikus, értelmezése sem lehet az. Ez vezetett el Lefebvre és Edward Soja trialektikus térértelmezéseihez. Munkásságuk alapján a tér háromféle szemléleti módját különböztethetjük meg: a tér, ahogy azt érzékeljük, a tér, ahogy arról gondolkodunk, illetve a tér, ahogy azt megéljük és használjuk.²⁰ A résztvevő megfigyelések adatainak elemzése során azt vizsgálom meg, hogy ennek a háromféle térnek milyen összefüggései vannak a lovári dialektus használatával összefüggésben a vizsgált közösségben.

A tanulmányban kitérek továbbá arra, hogy – a kérdőívre adott válaszok alapján – mely fizikai terek azok, ahol a beszélők a romani nyelvet használják ill. használhatják.

A kutatás módszertana, a terepmunka jellegzetességei

Módszerek

A nyelvi másság dimenziói projekt keretén belül összeállított, 139 kérdésből álló kérdőívet töltöttem ki adatközlőimmel (20 fő), amely a nyelvi ideológiák, attitűdök, nyelvhasználati terek, valamint a nyelv és identitás kérdésköreire fókuszál. A kérdésekhez Orsós Anna disszertációja²¹ nyomán fértem hozzá, amelyeket az oláh cigányok csoportjához igazítva átalakítottam, és a bicsérdi csoport egy tagjával közösen a helyi lovári változatra fordítottam. A kritikai szemlélet jegyében nem törekedtem standardnak tekinthető változat felhasználására. Amennyiben az adatközlők

¹⁹ BERKI Márton, „A térbeliség trialektikája”, *Tér és Társadalom* 29, 2. sz. (2015): 6.

²⁰ Uo., 13.

²¹ ORSÓS Anna, *Nyelvi helyzet, nyelvoktatás, nyelvtanárképzés. Vizsgálatok és gondolatok a beás nyelv megőrzésének lehetőségeiről*. Ph.D. értekezés (PTE BTK: Pécs, 2006)

hozzájárultak, hanganyag formájában is rögzítettem az interjúkat. A kutatás további fázisaiban a kritikai szociolingvisztika módszertani megfontolásai mentén dolgoztam,²² noha a klasszikus és a kritikai szociolingvisztika között elsősorban nem módszertani, inkább a kutatás tárgyával és az adatok elemzésével kapcsolatos szemléletbeli különbség fedezhető fel. A korábbi adatközlőkkel – akik a kérdőív kitöltésében is részt vettek – félig strukturált interjút készítettem – pusztán hat kérdés felhasználásával –, mely során arra kerestem a választ, hogy a megkérdezettek milyen más cigány csoportokkal találkoztak már, melyek azok, amelyekről pusztán hallottak, és milyen attitűdjeik vannak ezen csoportok nyelvváltozataival kapcsolatban. Négy kétnapos alkalommal pedig résztvevő megfigyelésen vettem részt az adatközlők otthonaiban, családi környezetében, ahol arra vonatkozó adatokat (is) gyűjtöttem és rögzítettem, amelyek a nyelv(használat) és a tér már említett három típusának összefüggéseit teszik vizsgálhatóvá. A gyűjtött adatokat, kapott eredményeket minden esetben a kritikai megközelítés felől interpretálok.

A helyszín és az adatközlők

Bicsérd kiválasztása mellett több érv is szólt. A falu több, a helyi cigányságot érintő kutatásban említésre került már²³ – feltételeztem, hogy az itteni roma lakosság nem idegenkedik a kutatóktól, kérdéseiktől –, ráadásul földrajzi közelsége könnyen megközelíthetővé tette, és személyes kapcsolataim révén biztosított volt a könnyű kapcsolatfelvétel is. A település Baranya Szentlőrinci járásában, Pécestől 18 km-re helyezkedik el. Teljes lakossága 1000 főre tehető.²⁴ A település 1950-ben jött létre addig két önálló falu,

²² HELLER, MONICA and PIETKÄINEN, Sari and PUJOLAR, Joan, *Critical Sociolinguistic Research Methods. Studying Language Issues That Matter* (New York, London: Routledge, 2018)

²³ Például ld. KARSAI László, *Cigánykérdés Magyarországon, 1919–1945. Út a holokauszthoz* (Cserépfalvi: Budapest, 1992)

²⁴ 2019.01.01.-i adat.

Kis- és Nagybicsérd összevonásával. Mindkét egykori falu szélén létezett egy-egy cigánytelep – az 1930-as években jöttek létre, addig vándorló oláh-cigány családok letelepedésével – ám a kisbicsérdi telepet a pharrajimos során deportált cigányok hazatérte után hatóságilag felszámolták,²⁵ így ezek a lakók is a nagybicsérdi telepre vándoroltak. A volt lakók és gyermekeik azok, akik a helyi oláh közösséget alkotják.

Az 1964-es összeírás alapján a bicsérdi cigánytelepen kilenc ház állt²⁶, a megyei tanácsok Cigányügyi Koordinációs Bizottsága (CIKOBI) 1984-1987 közötti adatbekérései alapján hatvanegy fő volt a településen cigány származású, ebből 7% a romani vagy beás anyanyelvű²⁷. Az 1990-es népszámláláson (azaz már a rendszerváltás után) huszonkét fő vallotta magát cigány származásúnak (arányuk a falu összlakosságához mérve 2,5%), akiknek 36, 4%-a volt cigány (romani vagy beás) anyanyelvű²⁸. A KSH adatai szerint²⁹ a 2011-es népszámláláskor a nyolcszázhetvenöt lakosból pusztán huszonkilenc vallotta magát cigány származásúnak (romani/beás nyelvűnek). A népszámlálások nem adnak lehetőséget arra, hogy a magukat cigány származásúnak vallók kiválasszák, melyik cigány nyelvet beszélő csoport tagjai, azaz a romani vagy a beás nyelvet beszélik-e. A terepen gyűjtött tapasztalataim alapján – noha az egykori telep lakói beszámoltak arról, hogy egy-egy beás család is élt a telepen (elkülönülve az oláh csoporttól) – jelenleg csak néhány fő beás él a faluban, az oláh

²⁵ RADNÓTI Ilona, „»... Úgy kell eljárni, mint a zsidókkal«. Cigánykérdés-cigánysors Baranyában”, in szerk. MÁRFI Attila, *A lágernek népe. Névtelen romák holokausztja*, 106–143, (Pécs: Pécs M. J. Város Önkormányzata, Janus Pannonius Múzeum, 2014), 131; RONA Jutka, *Magyar cigányok. Túlélők Válságban*. (Napvilág Kiadó: Budapest, 2011), 7–15, 41–70.

²⁶ KERTESI Gábor és KÉZDI Gábor, *A cigány népesség Magyarországon. Dokumentáció és Adattár* (Budapest: Socio-typo, 1998), 299.

²⁷ Uo., 324.

²⁸ Uo., 324.

²⁹ Forrás: http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_03_03_2011.pdf, utolsó letöltés helye, ideje: Pécs, 2019.06.04.

dialektust (még részben) beszélők vagy értők száma nagyjából ötven főre tehető.

Húsz adatközlőm fele férfi, fele nő. A meginterjúvoltak egyik fele az 1940-es, 1950-es években született, a másik fele pedig kivétel nélkül az 1970-es, ill. 1980-as években. A két generáció között szülő-gyermek kapcsolat áll fenn. A koron és a nemen kívül további változók számbavétele nem lehetséges, tekintettel az adatközlők kis számára³⁰, valamint igen hasonló szocioökonómiai státuszukra. Iskolai végzettségük az idősebb generáció esetén maximum alapfokú, a fiatalabbak esetében minden esetben középfokú.

A kutatás eredményei és azok értelmezése

Nyelvi ideológiák

A nyelvi másság dimenziói kérdőív összesen húsz, a lokális romani változatot érintő szubjektív vélekedésekre irányuló kérdést tartalmazott, az ezekre adott válaszok vizsgálata során pedig megfigyelhető, hogy jelen vannak-e a közösségben nyelvi ideológiák. Az adatközlők nagyobb része nem fogalmazott meg semmilyen véleményt a lováriba kevert több vagy kevesebb magyar kifejezéssel kapcsolatban, sőt, egy részük kifejezetten támogatta a nyelvek ilyesfajta használatát. A környező falvak cigány dialektusainak vonatkozásában csak annyi mondható el, hogy az interjúalanyok többsége a saját falujához köthető nyelvváltozatot tartja szebbnek, vagy a két változatot egyformának gondolja a nyelv szépségének tekintetében. Kilenc adatközlő véleménye szerint a magyar nyelv a nehezebb, és tizenhét adatközlő meglátása szerint kétségkívül a magyar hasznosabb.

³⁰ A kutatás önmagában, ill. a falu egészére nézve nem reprezentatív, de a megkérdezettek a helyi oláh közösség romanit még (részben) beszélő lakosságának több, mint felét teszik ki.

A húsz válaszadóból tizenkilenc szerint a helyi idők többet és jobban is beszélnek a falubeli fiataloknál lováriul. Ezzel összefüggésben a „*Ki beszél a faluban legszebben cigányul?*” kérdésre is sokan az időseket jelölték meg – a magyar nyelv esetében úgy vélekedtek, azt a tanultak/tanárok vagy tanítók/okosak beszélik a legjobban –, míg arra a kérdésre, van-e a faluban valaki, aki nem beszél a lovárit, a fiatalabbakat, gyerekeket választották. A nemeket illető vélekedések kapcsán nem mutatható ki hasonló szignifikánsabb különbség.

Hogy a nyelvi purizmus, azaz a nyelv más, idegen(nyelvű) elemektől való távoltartása nem jellemzi a közösséget, nem meglepő. Valamennyi ország eredendően romani ajkú cigányságára már hosszú ideje igaz, hogy a környező többségi nyelvekből nem csak lexikai elemeket, de komplett szintaktikai struktúrákat is átvesznek (kölcsonöznek).³¹ Mivel tehát a többségi nyelv romaniba való „belekeverése” természetesnek és megszokottnak tekinthető, a közösség tagjai nem is törekednek arra, hogy ezt elkerüljék, nem ítélik károsnak. Ez összefügghet azzal, hogy a megkérdoztetek mindegyike magyar dominanciájú magyar-romani kétnyelvűnek tekinthető.

Annak oka, hogy a közösség részéről egyáltalán nem tapasztalható a romani önmagában való megőrzésére, más nyelvvel való összekever(ed)ésének elkerülésére vonatkozó szándék, feltehetőleg az, hogy kisebbségi csoportként valamiféle beilleszkedési, asszimilálódási törekvés figyelhető meg tagjaiban. Ezen szándék egyik oka az lehet, hogy Magyarországon a hatalom hosszú ideig nem támogatta az önálló cigány nyelv(ek) és kultúra ápolását. Az abszolutizmus idején a cigány nyelvek használata törvénybeütköző volt.³² Az államszocializmus idején a hatalom továbbra is az

³¹ BALÓ András Márton és LAKATOS Péter, *Morfológiai kölcsonzés és újrahaznosítás a romani nyelvben*, Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXVIII: Terek, kontextusok, kutatási távlatok, Elektronikus kiadás, Hozzáférés: 2020. 03. 10. https://mersz.hu/dokumentum/m393anyt28_1/

³² DUPCSIK Csaba, *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében 1890–2008*, (Budapest: Osiris, 2009), 50–51.

abszolutizmus hagyományait követő, civilizatorikus törekvések mentén, ám a kor ideológiájának megfelelően „internacionalizáló” szándékkal igyekezett megakadályozni a romani használatát (kényszerasszimilációs cigánypolitika).³³ A még ekkor is természeti, vad népnek tartott hazai cigányságot a rendszer a kényszerű asszimiláció és a magyar nyelv által akarta civilizálni.³⁴ A cigány nyelv(ek) és kultúra megismerésére való törekvés, a romák kisebbségi nyelvének használatát támogató politikai lépések csak a hetvenes évek végétől jellemezték a magyar cigánypolitikát, ugyanakkor a nemzetiségként való elismerés még továbbra is várható magára.³⁵

Mindezzel összefügghet, hogy az adatközlők nagy része nehezebbnek tartja a magyar nyelvet a romaninál,³⁶ és úgy vélekedik, hogy azt a legszebben a tanult emberek, vagy éppen maguk a tanítók, tanárok beszélik; a magyar nyelvet tehát összekapcsolják a civilizatorikus törekvések egyik bölcsőjével, az iskolával. Fontos, hogy az adatközlők szinte mindegyike szorosabbnak tartja a magyar nyelvet a romaninál. Kétségtelen, hogy a romani egyes változataival szemben magyarul falujukban bármikor, bárhol, az élet minden területén sikerrel kommunikálhatnak – tehát egy tapasztalati jelenségről van szó –, azon-

³³ HAJNÁ CZKY Tamás, „A pártállam cigánypolitikája. A szektorális cigánypolitikától a kényszerasszimilációs cigánypolitika kritikájáig”, Magyar Valóság, Hozzáférés: 2020. 06. 06. http://www.esely.org/kiadvanyok/2015_5/2015-5_2-1_Hajnaczkzy_Partallam_ciganypolitikaja.pdf, 62–63.

³⁴ DUPCSIK, „A magyarországi...”, 138.

³⁵ HAJNÁ CZKY, „A pártállam...”, 79–80.; ORSÓS Anna, *Cigány/roma nemzetiségi oktatás. Kutatási beszámoló*. (Pécs: PTE BTK Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Wlislöck Henrik Szakkollégium, 2015)

³⁶ Fontosnak tartom megjegyezni, hogy az idősebb adatközlők nem mindegyike fejezte be általános iskolai tanulmányait. Az iskolába az akkor még létező cigánytelepről, megfelelő élelem és ruházat nélkül jártak; többségük szülei pedig csak oláh cigány nyelven beszéltek, így társaikkal szemben erőteljes nyelvi hátrányban voltak a magyar nyelv ismeretét és használatát illetően.

ban a kutatás során világossá vált, hogy a közösségben jelen van a nyelvi uzualizmus ideológiája. Ez (makroszinten) azt a meggyőződést jelenti, mely szerint az elterjedtebb (több helyen, több beszédhelyzetben stb.) használt nyelv vagy nyelvváltozat eredendően értékeesebb kevesebbet használt társainál.³⁷ A helyi közösség elképzelhetetlennek tartja, hogy a lokális lovári nyelvváltozat alkalmas olyan funkciókat betölteni (pl. közigazgatási), mint a magyar, feltehetőleg a fent már bemutatott történeti okokkal összefüggésben. Ebben a mozzanatban a nyelvi deficizmus ideológiája sejlik fel.³⁸

Azok a vélekedések, amelyek szerint az idősek többet és jobban beszélnek a helyi romani nyelvváltozatot, tapasztalataim alapján igaznak bizonyultak, ez pedig illeszkeik a nyelvcsere ismert folyamataihoz: az idősebbek (különösen a nők) tartják meg leg-hosszabb ideig eredeti anyanyelvüket.³⁹

A kizárólag magyarul rögzített félig strukturált interjúkkal, amelyeket a kizárólag lovári nyelven rögzített kérdőív⁴⁰ módszerének kiegészítésére használtam, arra törekedtem, hogy megtudjam, milyen más cigány nyelveket, csoportokat ismernek az adatközlők, és hogyan viszonyulnak ezekhez. Többször is reflektáltak arra, hogy több, különböző nyelvű cigány csoport létezik, névszerűen azonban csak ötöt jegyeztek meg. Ezek egyike a beások csoportja. Az ő nyelvükkel kapcsolatban a közösség tudja,

³⁷ LANSTYÁK István, „*Nyelvi ideológiák. Általános tudnivalók és fogalomtár*”, Web UniDeb, Hozzáférés: 2020. 06. 07., http://web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar2.pdf, 39.

³⁸ Az a meggyőződés, hogy a nemstandard nyelvváltozatok nyelvi okokból alkalmatlanok bizonyos nyelvi funkciók betöltésére, nem pusztán társadalmilag, de nyelvileg is alacsonyabb rendűek a standard változattal összevetve, ld. Uo., 251.

³⁹ BARTHA Csilla, „*A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás*”, REAL – az MTA Könyvtárának Repozitóriuma, Hozzáférés: 2020. 02. 07., <http://real.mtak.hu/13812/1/kimenet.pdf>

⁴⁰ Természetesen volt olyan adatközlő is, aki a nyelvcsere olyan előrehaladott állapotában volt, hogy többször magyarul kellett visszakérdeznie, pontosítania, bizonyos szavakat vagy kifejezéseket elmondania.

hogy „*hát beásul*” (N, 63)⁴¹, ill. „*beásul meg románul beszélnek*” (N, 63). Romániai eredetükkel kapcsolatban volt, aki megjegyzte: „*A románok tulajdonképpen oláhok*⁴². *Onnan jöttek ide, Romániából. Onnan tudom, hogy régen, mikor kisfiú voltam, a telepen mellettünk laktak, azok mesélték nekem.*” (F, 67). Semmit nem tapasztaltam az oláh-beás ellentétből, a beások nyelvére vonatkozó válaszok mindegyike semleges volt.

Annál negatívabb véleménnyel voltak az ún. „köszörüs és ringlispiles”, feltehetően szintén oláh dialektust beszélő csoportokról. A két csoportot Erdős Kamill is említette,⁴³ és a németajkú vend cigányokkal azonosította őket, ám bővebb információval nem szolgált sem antropológiai, sem nyelvi-nyelvészeti szempontból. Az adatközlők szerint ezen két csoport tagjai „...*veszélyes torzonborzak, össze-vissza járnak búcsúról-búcsúra, lopnak, csalnak, hazudnak...*” (N 65), illetve „...*azok valami undorítóak. Utálni őket nem kell, köszöniük egymásnak, ha véletlenül összehoz a sors minket, de én nem barátkozok velük... „...a nevük is arról van, játszanak, mint a gyerekek a ringlispílen a búcsúba’, meg köszörülnek. Szegény napszámosok, kubikosok*” (N 77). Mikor utóbbiak nyelvéről kérdeztem az adatközlőket, nem tagadták, hogy a köszörüs és ringlispiles cigányok nyelve olyan, mint az övék („...*úgy beszélnek, mint mi...*” (F46)), ám azt is hozzáfűzték „...*olyan furcsán is beszélnek valahogy, dörmögnek, nem tudnak artikulálni...*” (N77); „...*beszélni beszélnek cigányul, de nagyon össze-vissza, alig lehet*

⁴¹ Az adatközlők után zárójelben megadott szám és betű az adatközlő nemét (F – férfi, N – nő), és korát jelenti.

⁴² Az oláh (vlax, vlah) kifejezést a nyelvészek egy romániai eredetű romani dialektuscsoport dialektusaira használják, amelybe a lovári is beletartozik. A Dél-Dunántúlon azonban, ahol az ország többi részével ellentétben a beások vannak többségben, az nyelvészeti szempontból oláhnak tekintett csoport a beásokat nevezi ilyen néven, nem pedig saját csoportját. A „*vlasiko rom*” (román cigány) kifejezéssel egyes romungro dialektusok beszélői magukat jelölik meg.

⁴³ ERDŐS Kamill, „A magyarországi cigányság”, in szerk. VEKERDI József, *Erdős Kamill cigánytanulmányai*, 42–56 (Békéscsaba: Gyula – Erkel Ferenc Múzeum, 1989)

őket érteni...”, „...azért értem mit mondanak, persze...” (F60). Tehát a veszélyesnek tartott, alacsony presztízssű munkát végző, és lopással vádolt csoportok tagjainak nyelvét – fonetikai-fonológiai jegyekre hivatkozva (nyelvi fonocizmus⁴⁴) – érthetetlennek titulálták; noha saját bevallásuk szerint is értik egymást.

Ahogy arra Szalai Andrea egy erdélyi gábor roma közösség nyelvi ideológiáinak vizsgálatakor rámutatott,⁴⁵ a nyelvi ideológiák között különböző szemiotikai folyamatok jelenhetnek meg. Ezek Irvine és Gal alapján az ikonizáció, a fraktális rekurzivitás és a törlés⁴⁶. Az ikonizáció során az ideológia „tulajdonosai” azt feltételezik, hogy valamely nyelvi jegy a társadalmi csoport vagy tevékenység inherens természetét jeleníti meg. A fraktális rekurzivitás során egy viszonyrendszer adott pontján található ellentétet a viszonyrendszer más szintjére is kivetítenek. A törlés alkalmával pedig bizonyos, az ideológiai kerettel össze nem egyeztethető tények elfelejtődnek, láthatatlanok maradnak. Meglátásom szerint mindhárom szemiotikai folyamat jelen van a bicsérdi közösség nyelvi ideológiái között, a közsőrús és ringlispiles csoportokkal szemben biztosan. Az ikonizáció során az eltérő fonetikai jegyek a csoport alacsony presztízisének ikonjává váltak. A nyelv beszélőinek viselkedése érthetetlen, nehezen elfogadható, ellentétben áll a közösség normarendszerével, így a fraktális rekurzivitás során a közsőrúsök nyelve is érthetetlenként, nehezen befogadhatóként akceptálódik. Végezetül a törlés műveletével „elfeledkeznek” róla, hogy saját romani változatuk mennyire hasonlít a másik csoportokéra.

⁴⁴ Az a mikroszintű meggyőződés, hogy a könnyebben kiejthető, vagy előnyösebb hangzású nyelvi forma eredendően helyesebb a nehezebben kiejthető, előnytelenebb hangzásúnál, ld. LANSTYÁK. „Nyelvi ideológiák...”, 254.

⁴⁵ SZALAI Andrea, „Nyelvi ideológiák és társadalmi határok”, MTA Nyelvtudományi Intézet, Hozzáférés: 2020. 03. 22., <http://www.nyttud.hu/oszt/neuro/szalai/nyelviideologiak.pdf>, 3.

⁴⁶ IRVINE, Judith T. and GAL, Susan, „Language Ideology and Linguistic Differentiation” in szerk. KROSKRITY, Paul V., *Regimes of Language. Ideologies, Politics and Identities*, 35–83 (Santa Fe: School of American Research Press, 2000)

További csoportok, jelesül a Hercegeštik/tók és a Nyuszeštik/tók (Princeštik, Šošoještik) csoportja is említésre került. Szalai Andrea a gábor cigányok körében a Jankešti csoportot is vizsgálta,⁴⁷ amely, és erről a -šti képző is árulkodik, a Hercegešti és Nyuszekešti csoportokhoz hasonlóan egy leszármazási csoportot jelölt, akik őse feltehetőleg a nagy Jankó (o baro Janko) volt; és utódai a helybéli cigány közösségek hierarchiájának tetején álltak. A leszármazási csoportokkal kapcsolatban a bicsérdi közösség esetében is a rang ideológiája jelenik meg, melyben a saját csoportjukat középre helyezik („*mi lovárik vagyunk*” (F 37)), a Hercegešti csoportot maguk fölé, a Nyuszekeštit pedig maguk alá sorolják. Előbbi leszármazási ág egy híres felmenő (család) szocioökonomiai státuszáról kapta a nevét (noha nem tudják pontosan mivel foglalkoztak, egyesek szerint lóval kereskedtek): „*Hercegek, igazi hercegek, nagyon szépek, nagyon gazdagok, a bőrük is csupa fehér* (N 63)”; „*Ajajj, a Hercegeštik nagyon szépen beszélnek ám cigányul, minden egyes régi nagy szóra emlékeznek, nem úgy, mint mi.* (N 63)” A csoport ugyanakkor egyfajta mitológiai ködbe vész, a megkérdezettek egyike sem találkozott velük. „*Anyám mesélt róluk gyerekkoromban*’ (F 75).”; „*Azt nem tudom, most hol lakhatnak, mi lehet velük* (N 65)”. A másik, saját rangjuk alá sorolt leszármazási csoport tagjairól viszont pontosan tudták kik is ők, hol élnek, mit csinálnak. A csoportot egy felmenőjükéről nevezték el, akinek az arca hasonlított egy nyúlra, ráadásul „... *nyuszka, hát nyuszka, gyáva nyúl!* (F77)”

A nyelv(használat) terei

A nyelvi másság dimenziói kérdőív tíz kérdése vizsgálta a lovári nyelvhasználat tereit. Mind az euklidészi értelemben vett terek (templom, bolt, a legközelebbi város, önkormányzat, etc.) mind pedig a mentális/kognitív terek (káromkodás, álmok, ima, stb.) tekintetében az az eredmény született, hogy az adatközlők szinte

⁴⁷ SZALAI, „Nyelvi ideológiák...”, 6.

mindegyik helyen általában a magyar nyelvet használják, esetlegesen a magyar és a romani variációt vegyesen. A temlompa járók egésze kizárólag magyarul beszél hívótársaival (tíz fő), a községházán, a munkahelyen és a boltban a cigány származású dolgozókkal is elsősorban csak magyarul beszélnek a megkérdezettek (tizenkét-tizenkét-tizenkét fő). Ha a városban összefutnak falubeli, az oláh közösségbe tartozó ismerősükkel, többségében általában magyarul beszélnek vele (tizennégy fő). Roma klubba, közösségbe csak hárman járnak, ők romani és magyar nyelven vegyesen beszélnek ezen a helyen. A kognitív tereket illetően heterogénebb válaszok születtek. A megkérdezettek közül nyolcan mindkét nyelven álmodnak, további nyolcan mindig vagy általában magyarul, négyen pedig mindig vagy általában romaniul. Heten mindkét nyelven imádkoznak magukban, öten mindig/általában romani nyelven, hatan mindig/általában magyarul. (Két adatközlő úgy nyilatkozott, nem szokott álmodni.) A pénzt a legtöbben – kilencen – mindkét nyelven számolják, és ez a megállapítás a káromkodás nyelvére is igaz (tizenkét fő). Összességében elmondható, hogy egy a témában feltett kérdés esetében sem született a romani nyelv elsődlegességére utaló válasz.

Mindez azt jelenti, hogy a bicsérdi közösségben is előrehaladott állapotban van a romani-magyar nyelvcsere folyamata. Ennek egyik lehetséges oka a mindenkori hatalom korábban már kifejtett, az 1980-as évekig gyakorolt cigány nyelvre és kultúrára vonatkozó politikája, amely az asszimilációt tűzte ki maga elé célul. Mivel a nyelvcsere előrehaladott állapota miatt a fiatalabb generációnak otthon már nincs lehetősége megtanulni a romanit, ám tapasztalataim szerint mégis egyre több szülő és nagyszülő tartja fontosnak a nyelv átörökítését, a közoktatásbeli kisebbségi nyelvoktatás lehet az egyetlen helye annak, ahol kétnyelvű vagy belemerítő nyelvtanulás során ezek a gyerekek a romani „új beszélőivé”⁴⁸ válhatnak.

⁴⁸ O’ROURKE, Bernadette and PUJOLAR, Joan and RAMALLO, Fernando, „New Speakers of minority languages: The challenging opportunity”, *International Journal of the Sociology of Language* 231. sz. (2015): 1–20.

Mindazonáltal résztvevő megfigyeléseim során arra lettem figyelmes, hogy a romani nyelv használata bizonyos helyzetben képes „felülkerekedni”. Az euklidészi értelemben vett tér megfélelmetesítő Lefebvre és Soja érzékelt terének, amelyről a kérdőíves vizsgálat során bebizonyosodott, hogy többségében a magyar nyelv dominanciája jellemzi. A kérdőív mentális/elképzel terei az elgondolt térrel hozhatók párhuzamba. A nyelvcsere előrehaladott állapotát jelzi, hogy ezeken a területeken is a magyar nyelv került túlsúlyba. Az a tér, amelyet megélése és használata által termelünk, a kognitív tér egy sajátos formájaként ölthet testet, ez pedig az emlékezet. A közelmúlt hétköznapi eseményeinek felidézése (bevásárlás, munkahelyi ügyes-bajos dolgok) többnyire szintén magyarul, vagy a két nyelv között váltogatva hangzottak el. Van azonban a közösség életében egy olyan meghatározó közös metszet, melyről egymás közt beszélgetve minden visszaemlékezés esetén romani nyelven tettek említést: az egykori cigánytelep, az ottani emlékek és események.

Vi ērat vi djesen kheldam ma e kaver cini shejenca, chi sas ma inke chi gada, de kacavi baxtalo simas, sar e luma!” (N 63)

„Éjjel nappal játszottam a többi kislánnyal, még ruhám sem volt, de olyan boldog voltam, hogy csak na [szó szerint: mint a világ]!”

Összefoglalás

A tanulmányban egy kvalitatív empirikus kutatás részeredményeit mutattam be a bicsérdi oláh cigány közösség nyelvi ideológiái és nyelvhasználati tereinek vonatkozásában. A közösség nyelvi ideológiái közül a saját nyelvváltozatukat érintő nyelvi uzualizmus és deficitizmus feltehetőleg a mindenkori hatalom cigányokat érintő politikai döntéseivel hozható összefüggésbe. A más, a csoport által negatív megítélés alá eső roma csoportok nyelvére vonatkoztatva pedig a nyelvi fonocizmus figyelhető meg, ami a leszármazási csoportok között is fellelhető rang ideológiájával kapcsolható össze.

A nyelvhasználat vonatkozásában arra a következtetésre jutottam, hogy a magyar nyelv kizárólagossága, illetve a romanival közösen történő használata az elgondolt és az érzékelt térben a nyelvcsere előrehaladott állapotára utal. A megélt tér, közelebbről nézve az egykori cigánytelepi életre való visszaemlékezés kapcsán azonban megjelent a romani nyelv prominenciája. Hogy a lokális változat értelmezhető-e a Nora Pierre-i értelemben vett emlékezhelyként, további kutatás tárgyát képezi.